

ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ ТЕХНОГЕННОГО ХАРАКТЕРУ ЗА ЧАСІВ СРСР: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Гончарук Д. О.

Практика застосування чинного нині законодавства України про надзвичайні ситуації щоразу виявляє недостатній рівень правового регулювання відносин, які складаються в разі виникнення техногенних аварій, катастроф, під час стихійного та іншого лиха. А отже, це законодавство потребує змін і вдосконалення. Ми розглядаємо законодавство про надзвичайні ситуації як самостійний правовий інститут, який являє собою сукупність нормативно-правових актів, що регулюють суміжні суспільні відносини за надзвичайних ситуацій. Зазначений інститут прийнято відносити до розряду комплексних. Він характеризується своєю динамічністю, універсальністю, розгалуженістю (широким масивом) і специфічністю закріплених норм [11].

Така система правових норм, що регламентують надзвичайний стан, склалася не відразу. Вона доповнювалася і уточнювалася в міру нагромадження трагічного досвіду врегулювання соціально-політичних конфліктів та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природно-техногенного характеру в різних регіонах колишнього СРСР.

Аналіз сучасного стану правового регулювання надзвичайних ситуацій техногенного характеру зумовлює потребу зупинитися на деяких його історико-правових аспектах.

На законодавчому рівні в СРСР до прийняття Конституції 1936 р. установа надзвичайних заходів охорони державного порядку регулювалося Постановою ЦВК і РНК СРСР "Про надзвичайні заходи революційного порядку" від 3 квітня 1925 р. [20], якою передбачалися три види таких заходів: надзвичайний стан, воєнний стан не на театрі воєнних дій і воєнний стан на театрі воєнних дій. При цьому воєнний стан регулювався виключно загальносоюзним законодавством, а надзвичайний - законодавством союзних республік. Зазначена постанова втратила силу з прийняттям указу Президії Верховної ради СРСР від 3 листопада 1962 р. [21]. Крім цього, приймалися й інші нормативні акти, зокрема щодо подолання наслідків стихійного лиха (наприклад постанова ЦК КПРС та Ради міністрів СРСР "Про невідкладні заходи допомоги Узбецькій РСР із ліквідації наслідків землетрусу в м. Ташкент" від 7 травня 1966 р. та ін.). Під час Великої Вітчизняної війни надзвичайний стан регулювався указами Президії Верховної ради СРСР, постановами Державного комітету оборони та іншими нормативними актами. У місцевостях, де оголошувався воєнний стан, функції органів державної влади з оборони, забезпечення громадського порядку і державної безпеки належали військовим радам фронтів, армій, військових округів, а там, де не було військових рад, - вищому командуванню військових з'єднань. Пізніше питання запровадження надзвичайного стану регулювалися ст. 49 Конституції СРСР (1936 р.). Президії Верховної ради СРСР в інтересах оборони держави, забезпечення громадського порядку і державної безпеки надавалося право в окремих місцевостях або в межах усього Радянського Союзу оголошувати воєнний стан.

Починаючи з 1988 р. по багатьох національних респуб-

ліках Союзу РСР прокотилася хвиля масових безпорядків, спрямована проти осіб "некорінної" національності, на знищення їхнього житла, насильницьке виселення з місць постійного проживання. Масові заворушення та інші надзвичайні ситуації охопили значну частину території СРСР, набули повторюваного характеру [7, с. 53]. Однак Конституція СРСР 1977 р. передбачала можливість запровадження тільки одного надзвичайного заходу, призначеного для захисту СРСР від зовнішнього нападу, - оголошення воєнного стану. Такий захід не було розраховано на вирішення внутрішніх соціально-політичних конфліктів [25, с. 82; 18, с. 49]. У силу цього у вітчизняній правовій системі відроджується один із крайніх правових засобів гарантування безпеки громадян - запровадження надзвичайного стану [2, с. 65]. У 1988 р. до Конституції СРСР 1977 р. було внесено доповнення (п. 14 ст. 119), що дозволяло Президії Верховної Ради СРСР з метою захисту інтересів держави та гарантування безпеки її громадян оголошувати надзвичайний стан на всій території країни, а також в окремих її місцевостях. Ця ж норма передбачала можливість запровадження в зазначених випадках особливих форм державного управління.

І хоча загострення міжнаціональних відносин на території колишнього СРСР було, безсумнівно, домінуючим, слід зауважити, що прийняття закону "Про правовий режим надзвичайного стану" спричинили й природно-техногенні катастрофи, що відбувалися в різних регіонах напередодні розпаду СРСР.

В Українській РСР 26 квітня 1986 р. сталася ядерна катастрофа на Чорнобильській АЕС. У результаті запізнилої евакуації (можемо переконливо стверджувати - злочинно запізнилої з вини союзної влади) із зони лиха було вивезено 140 тис. осіб [19]. Точну ж кількість жертв катастрофи встановити неможливо, оскільки і зараз триває руйнівний вплив радіації на організми ліквідаторів та інших осіб, які зазнали ядерного зараження.

Хаос початкового періоду Чорнобильської катастрофи загальновідомий. Однак були в той час підрозділи, які, не керуючись жодними аварійними планами, оперативно і професійно відреагували на те, що сталося. Це так звані служби постійної готовності - пожежники, міліція, служба "швидкої медичної допомоги".

Через 50 хвилин після початку аварії перед особливим складом органів внутрішніх справ було поставлено завдання: закрити в'їзд до міста транспортним засобам, не пов'язаним із ліквідацією аварії, забезпечити громадський порядок, перекрити всі під'їзди до АЕС. Працівники міліції виконували поставлені завдання, не здогадуючись про небезпеку, не уявляючи, яка вона насправді. Тому вони виявилися без дозиметрів та засобів індивідуального захисту та, як наслідок, багато з них отримали наднормативні дози опромінення. Але інстинктивно вони діяли правильно - різко скоротили доступ населення в передбачувану небезпечну зону. До сьомої ранку в районі аварії діяло вже більше тисячі працівників МВС. У переважній більшості це були молоді люди віком до 30 років [14]. Для забезпечення евакуації

© Д.О. Гончарук, 2013

міста Прип'ять і підтримки особливого режиму в зоні аварії вже в перший тиждень було залучено понад 3-х тисяч молодих працівників міліції та військовослужбовців внутрішніх військ МВС [23, с. 381]. Усі вони виконували радіаційно-небезпечні роботи.

7 грудня 1988 р. катастрофічний за своїми наслідками землетрус стався в північно-західних районах Вірменської РСР. В епіцентрі землетрусу - у місті Спітак - було 10, в місті Леніканан - 9 балів за шкалою Ріхтера. Стихійне лихо охопило територію з населенням понад 700 тис. осіб. У результаті великомасштабних рятувальних робіт у зоні лиха 15 254 особи були визволені з-під завалів живими. Водночас 24390 осіб, витягнутих з-під руїн, виявилися загубленими; померли в лікарнях 427 осіб [22, с. 5]. У результаті землетрусу без даху над головою залишилося понад півмільйона людей, а збиток склав приблизно 8,5 млрд. крб. Із районів лиха було вивезено 105 тис. осіб, з них 65 тис. - в здравниці і будинки відпочинку південних регіонів країни [3].

У квітні 1988 р. відбулася спалах захворювань черевним тифом в м. Цхінвалі, столиці Південно-Осетинської автономної області [24]. Причиною цієї епідемії став незадовільний санітарно-технічний стан водопроводів [10]. Вибух газової суміші, що стався 3 червня 1989 р. в районі станції Улу-Теляк під Уфою (Башкортостан), спричинив найбільшу техногенну катастрофу в історії вітчизняного залізничного транспорту. У результаті вибуху виникла пожежа, яка миттєво охопила територію 250 га. У зоні вибуху і пожежі виявилися два пасажирські потяги (37 вагонів). У вагонах було 1284 особи, також і 383 дитини. Із пасажирів на місці аварії загинули 259 осіб. Отримали різного ступеня опіки і травми 806 осіб, які евакуювалися з місця катастрофи в медичні установи. Всього загинули і померли в лікарнях 573 людини, 623 отримали тілесні ушкодження [13]. Евакуація постраждалих в найближчі лікувальні установи учасниками ліквідації наслідків вибуху була завершена до 5 години ранку 4 червня 1989 р. Для цих цілей було задіяно 2500 осіб медичного персоналу, 37 вертольотів, 138 санітарних машин, 4 автобуси, а також електропоїзд. У цілому при проведенні евакуаційних та інших аварійно-рятувальних робіт було задіяно близько 8 тис. осіб і більше 7 тис. одиниць різного роду техніки [15, с. 57].

Відповідно до чинних тоді нормативно-правових актів, безпосередня робота з ліквідації наслідків стихійних лих покладалася на крайові, обласні, окружні, районні, міські та селищні ради народних депутатів та їх виконавчі комітети. Компетенція зазначених органів у даній сфері визначалася низкою союзних і республіканських нормативних правових актів про місцеві ради.

До цих актів належали: Укази Президії Верховної Ради СРСР "Про основні права і обов'язки сільських і селищних Рад депутатів трудящих" (1968 р.), "Про основні права і обов'язки районних Рад депутатів трудящих" (1971 р.), "Про основні права і обов'язки міських і районних у містах Рад депутатів трудящих" (1971 р.) (указами Президії Верховної ради СРСР до них було внесено зміни і доповнення [5, ст. 795-797]); закон СРСР "Про основні повноваження крайових, обласних Рад народних депутатів, Рад народних депутатів автономних областей і автономних округів" [6, ст. 526]; республіканські закони про сільські і селищні ради (1968 р.), про районні ради, міські, районні (у містах) ради (1971-1972 рр.) (до цих актів було внесено зміни і доповнення [4, ст. 785-787]).

Відповідно до названих актів місцеві ради народних

депутатів наділялися такими правами: а) вживати заходів щодо запобігання та ліквідації наслідків стихійних лих; б) залучати в необхідних випадках до боротьби з ними колгоспи, радгоспи, підприємства та інші організації, а також населення; в) організовувати в разі загрози виникнення або поширення епідемічних інфекційних захворювань заходи щодо запобігання їм та їх ліквідації (запровадження в установленому порядку на території краю, області, району, міста особливих умов та режиму праці, навчання, пересування, перевезень і т. ін.). Місцеві ради наділялися правом приймати рішення і встановлювати правила, за порушення яких настає адміністративна відповідальність, також і з питань боротьби зі стихійними лихами.

На території, що зазнала стихійного лиха, загальне керівництво всіма заходами щодо ліквідації його наслідків здійснювали постійні надзвичайні комісії при рада міністрів союзних і автономних республік, виконкомах крайових, обласних, міських і районних рад народних депутатів. Залежно від характеру, масштабу і небезпеки стихійного лиха могли створюватися: комісія Політбюро ЦК КПРС; урядові комісії при Раді міністрів СРСР, а також міжреспубліканські урядові комісії [9, с. 12-14].

На території, що зазнала епідемії чи епізоотії, загальне керівництво всіма заходами щодо запобігання їм та ліквідації їх наслідків здійснювали спеціальні надзвичайні комісії, які створювалися виконкомами обласних, міських і районних рад народних депутатів.

Залежно від характеру, масштабу і небезпеки епідемії могли створюватися всесоюзна і республіканські надзвичайні протиепідемічні комісії, а також республіканські урядові комісії [9, с. 8].

Отже, загострення міжнаціональних відносин, масові заворушення, блокада окремих місцевостей, катастрофічні наслідки, викликані причинами природно-техногенного, біогенного, антропогенного характеру, стали передумовами прийняття союзного закону "Про правовий режим надзвичайного стану". Цим законом встановлювалися єдині підстави і єдиний правовий режим для двох різних ситуацій - природно-техногенних катастроф і соціальних конфліктів. Стаття 1 зазначеного закону визначала: "Надзвичайний стан є тимчасовим заходом, що оголошується відповідно до Конституції СРСР і цим законом в інтересах гарантування безпеки громадян СРСР при стихійних лихах, великих аваріях або катастрофах, епідемії, епізоотії, а також при масових заворушеннях".

Правом оголошення надзвичайного стану на території союзної, автономної республіки або в окремих місцевостях, що входили до складу однієї республіки, наділялася Верховна рада відповідної союзної, автономної республіки з повідомленням про це Верховної ради СРСР, Президента СРСР, а також Верховної ради відповідної союзної республіки.

Президент СРСР володів правом запровадження надзвичайного стану на прохання або за згодою президії Верховної ради або найвищого органу державної влади відповідної союзної республіки. За відсутності такої згоди Президент СРСР наділявся правом запровадження надзвичайного стану з негайним внесенням прийнятого рішення на затвердження Верховної ради СРСР. Постанова Верховної ради з даного питання приймалася більшістю, не менше двох третин від загальної кількості її членів.

Право запровадження надзвичайного стану на всій території СРСР мала Верховна рада СРСР (ст. 2 закону). Норми закону СРСР від 3 квітня 1990 р., що регулювали

правовий режим надзвичайного стану, за цільовим призначенням можна розділити на декілька груп, виділивши спрямовані на: запобігання правопорушенням, забезпечення нормальної життєдіяльності; виявлення допущених правопорушень; припинення правопорушень; притягнення правопорушників до відповідальності [7, с. 88-89].

З метою запобігання правопорушенням і забезпечення громадського порядку, компетентним органам (посадовим особам) держави надавалося право застосовувати такі заходи: забороняти проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, а також видовищних, спортивних та інших масових заходів (п. 6 ст. 4); запроваджувати особливий режим в'їзду і виїзду громадян (п. 3 ст. 4); забороняти окремим громадянам залишати певну місцевість, свою квартиру (будинок) (п. 4 ст. 4); тимчасово вилучати в громадян зброю та інші об'єкти дозвільної системи (п. 5 ст. 5); обмежувати або забороняти торгівлю певними предметами (п. 12 ст. 4); обмежувати або забороняти використання певних технічних засобів, а також установлювати контроль за засобами масової інформації (п. 14 ст. 4); запроваджувати особливі правила користування зв'язком (п. 15 ст. 4); обмежувати рух транспортних засобів і проводити їх огляд (п. 16 ст. 4); запроваджувати комендантську годину (п. 17 ст. 4).

Наведені заходи призначалися в основному для запобігання правопорушенням, коли надзвичайний стан запроваджувався у зв'язку з масовими безпорядками. Разом із тим у законі було передбачено низку заходів правового примусу, призначену і для інших ситуацій, коли підставою для запровадження надзвичайного стану були стихійні лиха, великі техногенні аварії, катастрофи, епідемії, епізоотії. У цих випадках компетентним органам (посадовим особам) державного управління надавалися такі повноваження: тимчасово виселяти громадян із районів, небезпечних для проживання (п. 2 ст. 4); запроваджувати карантин і проводити інші обов'язкові санітарно-протиепідемічні заходи (п. 13 ст. 4). Крім заходів, спрямованих на запобігання порушенням громадського порядку та гарантування громадської безпеки, закон СРСР "Про правовий режим надзвичайного стану" передбачав низку заходів, спрямованих на забезпечення нормальної життєдіяльності населення в регіоні, де було оголошено надзвичайний стан. До таких заходів належали: посилення охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення та народного господарства (п. 1 ст. 4); заборона проведення страйків (п. 10 ст. 4); залучення працездатних громадян для роботи на підприємствах, в установах і організаціях, а також для ліквідації наслідків надзвичайних обставин (п. 11 ст. 4); використання ресурсів підприємств, установ і організацій для запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних обставин (п. 9 ст. 4); вирішення питань господарської діяльності підприємств, установ та організацій (п. 7 ст. 4); вирішення питань прийому та звільнення з роботи (п. 8 ст. 4).

З метою виявлення порушень громадського порядку та режиму надзвичайного стану Законом СРСР "Про правовий режим надзвичайного стану" передбачалися такі повноваження правоохоронних органів: проводити огляд транспортних засобів (п. 16 ст. 4); перевірку документів у місцях масового скупчення громадян, а в необхідних випадках, при наявності даних про те, що в громадян є зброя, особистий огляд, огляд речей і транспортних засобів (п. 20 ст. 4); особистий огляд затриманих за порушення комендантської години, а також огляд речей,

що перебували при них (ст. 7 закону).

З метою припинення порушень громадського порядку використовувалися повноваження органів внутрішніх справ і внутрішніх військ МВС СРСР, передбачені законодавством, зокрема законом СРСР від 26 березня 1990 р. "Про обов'язки і права внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ СРСР при охороні громадського порядку". Ці повноваження були вельми значні - від доставлення порушників до міліції (п. 1 ст. 5) до застосування у виняткових випадках зброї (ст. 7 закону).

Крім запобіжних заходів, що передбачалися законодавством про міліцію, про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ, закон "Про правовий режим надзвичайного стану" допускав можливість застосування низки спеціальних заходів. Ці заходи дозволяли: припиняти діяльність політичних партій, громадських організацій, масових рухів, самодіяльних об'єднань громадян (п. 18 ст. 4); забороняти створення і діяльність незаконних збройних формувань громадян (п. 19 ст. 4 закону).

У законі СРСР від 3 квітня 1990 р. встановлювалися спеціальні заходи юридичної відповідальності за порушення встановлених правил режиму надзвичайного стану. Так, відповідно до ст. 8 закону, порушення вимог, установлених відповідно до пунктів 3, 4, 6, 10, 12-16 ст. 4, а також вимог, передбачених ч. 1 ст. 7 закону, спричиняло застосування адміністративного стягнення у вигляді штрафу в розмірі до 1 тис. крб., або адміністративного арешту на строк до 15 діб.

Відповідно до ст. 9 закону, поширення провокаційних чуток, дії, які провокували порушення правопорядку або розпалювали національну ворожнечу, активне перешкоджання здійсненню громадянами і посадовими особами їхніх законних прав та обов'язків, а також злісну непокору законному рішенням або вимозі працівника органів внутрішніх справ, військовослужбовця, народного дружинника чи інших осіб, які виконували службові обов'язки або громадський обов'язок з охорони громадського порядку, або інші подібні дії, що порушували громадський порядок і спокій громадян, або порушення правил адміністративного нагляду, учинене в місцевостях, де було оголошено надзвичайний стан, - спричиняло накладення штрафу в розмірі 1 тис. крб. або адміністративний арешт на строк до 30 діб.

Стаття 10 закону визначала, що керівництво забороною страйку в умовах надзвичайного стану, перешкоджання роботі підприємств, установ і організацій спричиняли кримінальну відповідальність і каралися штрафом до 10 тис. крб. або виправними роботами на строк до 2-х років, або позбавленням волі на строк до 3-х років. До особливого правового заходу, передбаченого законом СРСР від 3 квітня 1990 р. "Про правовий режим надзвичайного стану", слід віднести можливість запровадження тимчасового президентського правління. Так ст. 16 закону визначала: "У випадках, коли в місцевостях, де оголошено надзвичайний стан, органи державної влади та управління не забезпечують належного здійснення своїх функцій, Президент СРСР може запроваджувати тимчасове президентське правління при дотриманні суверенітету і територіальної цілісності союзу республіки". Сутність даного правового заходу полягала в тому, що в разі запровадження президентського правління, повноваження відповідних органів державної влади і управління припинялися, а здійснення їхніх функцій покладалося на створюваний Президентом СРСР орган або призначену ним посадову особу.

Зазначені компетентні суб'єкти наділялися такими правами: застосовувати заходи, передбачені законом "Про правовий режим надзвичайного стану" (ст. 4); призупиняти повноваження місцевих рад народних депутатів і тимчасово виконувати їхні функції; входити з пропозиціями з питань державного, господарського та соціально-культурного будівництва до вищих органів державної влади і управління Союзу РСР, відповідної союзної, автономної республіки; перепідпорядковувати будь-які, розташовані у відповідній місцевості, підприємства, установи та організації, у порядку, який визначається Радою міністрів СРСР (ч. 2 ст. 16 закону). Така загальна характеристика Закону СРСР "Про правовий режим надзвичайного стану", що регламентував порядок використання системи надзвичайних заходів і тимчасових обмежень прав і свобод фізичних осіб, прав організацій і громадських об'єднань в СРСР.

Слід зауважити, що в розглянутому законодавстві до першочергових підстав запровадження надзвичайного стану було віднесено причини природно-техногенного характеру. Це, звичайно ж, було зумовлено тим, що після тривалих років неприйняття радянською юридичною наукою інституту надзвичайного стану та з урахуванням соціально-політичної кризи в СРСР, цілком зрозуміло було бажання авторів союзного закону змістити акцент від соціально зумовлених підстав запровадження надзвичайного стану в бік надзвичайних ситуацій, пов'язаних із природно-техногенними катастрофами.

На це звернули увагу вчені-юристи: "Поєднання в одному законодавчому акті принципово різних підстав оголошення надзвичайного стану і різних за інтенсивністю правообмежень, - означав із цього приводу І. Л. Петрухін, - уявляється неприпустимим. Ці підстави та обмеження перемішані і переплетені таким чином, що їх диференційоване застосування вкрай складне, якщо не неможливе. При цьому велика небезпека застосування невинувато суворих заходів до громадян, які зазнали екологічного лиха та переживають техногенну катастрофу, епідемію і т. п. У такого роду ситуаціях оголошення надзвичайного стану слід визнати в принципі неприпустимим" [16, с. 47-48]. І. Л. Петрухін підкреслює: "Основна вада закону "Про надзвичайний стан" від 17 травня 1991 р. полягає в тому, що відповідно до нього режим надзвичайного стану охоплює як соціальні конфлікти, так і лиха, спричинені природними, техногенними та біологічними факторами. Ці дві ситуації якісно різні і вимагають від держави різного реагування: при соціальних конфліктах повинні переважати заходи стримування і примусу, а при соціальних лихах - заходи надання допомоги та аварійно-рятувальні роботи" [17, с. 39].

З урахуванням того, що від громадян та влади вимагається максимальне напруження сил для подолання наслідків техногенно-природної катастрофи, зауважує І. Л. Петрухін, у постраждалих регіонах має запроваджуватися стан лиха, набагато менш обтяжливий для громадян, ніж правовий режим надзвичайного стану [16, с. 48]. Тільки в тих випадках, коли ситуація в умовах соціального лиха, викликаного природними, техногенними або біологічними факторами, вийшла з-під контролю внаслідок мародерства, непокори або з інших причин, то за наявності передбачених законом підстав може бути оголошено надзвичайний стан.

І. Л. Петрухін особливо підкреслює, що запровадження надзвичайного стану необхідно пов'язувати лише з гострими соціальними, національними конфліктами,

масовими заворушеннями, геноцидом і в жодному разі не поширювати його на соціальні лиха, викликані природними та техногенними факторами. З урахуванням цього І. Л. Петрухін обґрунтував думку про необхідність розроблення двох різних законів - про надзвичайний стан і про стан національного (регіонального) лиха.

Подібною точки зору на той час дотримувався і А. М. Ларін, уважаючи за необхідне прийняття нового закону про надзвичайний стан, а також закону "Про заходи запобігання народним лихам та усунення їх наслідків", який повинен був регламентувати порядок організаційно-правового впливу на соціальні лиха, спричинені природно-техногенними та біологічними факторами [12].

Із цього приводу А. В. Грязнов також висловлював думку про необхідність "розроблення або двох законів, що дозволяють адекватно реагувати на надзвичайні ситуації соціально-політичного характеру і на природно-техногенні катастрофи, або, в крайньому випадку, використовуючи досвід зарубіжних країн, виділити у ... законі про надзвичайний стан відповідну главу" [8].

Підсумовуючи, можна зазначити, що в правовій дійсності сучасної України ще тривалий час формувалися норми, які опосередковували нову сферу - сферу надзвичайних ситуацій. Дуже часто між прийнятими законами і підзаконними актами була відсутня достатня збалансованість. Підзаконні акти приймалися багатьма відомствами без достатнього юридичного опрацювання. Уніфікованого підходу вимагали норми, що регулюють достатньо відособлені групи надзвичайних ситуацій - соціально-політичні та природно-техногенні. Вищезазначені вади призводили до того, що за надзвичайних ситуацій часом навіть елементарні можливості, надані суб'єктам законом, не реалізувалися [1].

Проте процес становлення правового регулювання в цій сфері знайшов своє закріплення із прийняттям Кодексу цивільного захисту України, який набуває чинності з липня 2013 року.

Література

1. Балюк Г. І. Законодавство у сфері надзвичайних екологічних ситуацій: історія становлення і сучасний стан / Г. І. Балюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. - Юрид. науки. Вип. 67-69. - 2005. - С. 8-13.
2. Бессарабов В. Г. Правовое регулирование ограничений прав и свобод в Российской Федерации / В. Г. Бессарабов, Р. В. Шаров // "Черные дыры" в российском законодательстве. - 2006. - № 4.
3. В политбюро ЦК КПСС // Советская Россия. - 1988. - 29 декабря.
4. Ведомости Верховного Совета РСФСР. - 1979. - № 32.
5. Ведомости Верховного Совета СССР. - 1978. - № 49.
6. Ведомости Верховного Совета СССР. - 1980. - № 27. - Ст. 526.
7. Григорьев В. Н. Правовой режим чрезвычайного положения / В. Н. Григорьев // Правоведение. - 1991. - № 2.
8. Грязнов А. В. Концепция и конституционные основы института чрезвычайного положения / А. В. Грязнов // Государство и право. - 1994. - № 6. - С. 33-42.
9. Жижко А. А. Управление органами внутренних дел при стихийных бедствиях: Лекция / А. А. Жижко. - М., 1989.
10. Инфекция благодушия // Правда. - 1988. - 14 июня.
11. Кузнichenko С. О. Надзвичайні адміністративно-правові режими: зарубіжний досвід та українська

модель : Монографія / С. О. Кузніченко. - Сімферополь: КРП "Вид-во "Кримнавчпеддержаввидав", 2009. - 500 с.

12. Ларин А.М. Чрезвычайные ситуации и деятельность правоохранительных органов / А.М. Ларин // Право и чрезвычайные ситуации: Сб. статей. - М.: Изд-во ИГиП РАН, 1992. - С. 108-115

13. Лесков С. Взрыв поездов под Уфой: пять лет спустя прорабы назначены стрелочниками / С. Лесков // Известия. - 1994. - 15 ноября.

14. Медведев Г. У. Чернобыльская хроника. - М.: Современник, 1989.

15. Микеев А. К. Управление деятельностью органов внутренних дел при чрезвычайных ситуациях природного и техногенного характера / А. К. Микеев, Б. Н. Порфирьев. - М., 1995.

16. Петрухин И. Л. Правовой режим в условиях социального бедствия / И. Л. Петрухин // Государство и право. - 1993. - № 2.

17. Петрухин И. Л. Чрезвычайное положение и права человека / И. Л. Петрухин // Обеспечение безопасности населения и территорий. - М., 1994.

18. Рушайло В. Б. Конституционные и административно-правовые основы содержания режима военного

положения в Российской Федерации / В. Б. Рушайло // Право и политика. - 2003. - № 12.

19. Савичев В. Н. Основы организации административной деятельности ОВД при ликвидации последствий на АЭС / В. Н. Савичев. - Минск, 1990.

20. Сборник законов РФ. - 1925. - № 25. - С. 167

21. Сборник законов СССР. 1938-1967 гг. - М., 1968. - Т. 2. - С. 663.

22. Сила подземной стихии // Аргументы и факты. - 1988. - № 51.

23. Смыслов Б.К. Внутренние войска / Б.К. Смыслов // Чернобыль: Катастрофа. Подвиг. Уроки и выводы. - М.: Интер-Весы, 1996.

24. Тревога в Цхинвали // Социалистическая индустрия. - 1988. - 26 апреля.

25. Янгол Н. Г. Правовой режим чрезвычайного положения, вводимый в условиях обострения социальных конфликтов / Н. Г. Янгол. - СПб.: СПбУ МВД России, 1994.

Гончарук Д.О.

здобувач ОДУВС

Надійшла до редакції: 02.04.2013

УДК 321(091)

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Чернишова О. О.

Однією з основних характеристик розвитку й цивілізованості суспільства протягом усієї історії його розвитку було те, яка увага приділялася розвитку науки, техніки й культури. Накопичений інтелектуальний і творчий потенціал служить потужним стимулятором прогресу суспільства, розв'язку економічних і соціальних завдань, які стоять перед ним. Зі свого боку, наука, техніка й культура можуть успішно розвиватися тільки при наявності відповідних умов, забезпечуваних суспільством і, насамперед, державою, також за допомогою їх законодавчого закріплення. Така правова категорія як "інтелектуальна власність" одержала широке визнання, також міжнародне, міцно закріпилася як у законодавстві, так і у свідомості людей.

Зміст категорії "інтелектуальна власність" у праві зумовлений розглядом результатів інтелектуальної (творчої) діяльності й порівняння до них засобів індивідуалізації товарного обігу в контексті системи правового регулювання з погляду можливості державного впливу на складні, з приводу інтелектуальної власності, суспільні відносини, які взаємопов'язані з положенням особистості в державі.

Інтелектуальна творча діяльність є невід'ємним атрибутом людини на будь-якому етапі її історичного розвитку, а також однією з рушійних сил розвитку цивілізації [7, 251]. Саме з її допомогою стає можливим таке узагальнення й використання накопиченого людством практичного досвіду, яке дозволяє еволюціонувати суспільству, адекватно реагувати на зміни навколишнього середовища, ґрунтуючись на попередньому досвіді.

Хоча інтелектуальною творчою працею особа займалася завжди, процес визнання інтелектуальної діяльності та її результатів самостійними об'єктами суспільних відносин мав тривалу історію й був пов'язаний з розвитком виробництва й товарних відносин, а також усвідомленням людиною та суспільством значущості

й цінності інтелектуальної праці, гуманізації та демократизації суспільства.

Споконвічно результати інтелектуальної діяльності людини виступали в якості невіддільного від неї способу існування й не були самостійним об'єктом суспільних відносин. Міфологічна, а потім і релігійна свідомість, які передують формуванню логічної свідомості, базувалися саме на результатах творчої уяви первісної людини. Не здійснивши наукового пізнання навколишньої дійсності, людина задовольнялася примітивним поясненням того, що трапалося, щоб поділитися цим з навколишніми. Міфи, епоси, легенди, наскальний живопис являли собою не тільки вираження творчих емоцій, а й виступали засобом мислення, були життєво необхідні для людського суспільства й природно ставали його надбанням.

З розвитком науки й техніки, з переходом до державної організації, до товарного виробництва відношення людини до результатів інтелектуальної діяльності значно змінилося. Продукти цієї діяльності ще не стали об'єктом суспільних відносин, однак, можливість їх вільного використання третіми особами стала обмежуватися різними засобами. Негативної оцінки з боку суспільства заслуговували не тільки присвоєння третіми особами прав авторства на ті або інші продукти інтелектуальної праці, а й використання третіми особами створених не ними інтелектуальних продуктів, які дозволяли одержати вигоди як матеріального, так і нематеріального характеру.

У зв'язку з цим ще в Стародавньому Світі відомі зародження правової охорони прав інтелектуальної власності, але творці інтелектуальних продуктів прагнули самостійно захиститися від подібних несумлінних користувачів шляхом поширення звичаю ставити клейма на вироби з глини, кераміки, шкіри й т.п. Так, у Стародавній Греції один зі стилів вазопису був

© О.О. Чернишова, 2013